

Використання спеціальних знань під час розслідування

Авдєєва Галина Костянтинівна

доцент кафедри криміналістики

НУ "ЮАУ ім. Я. Мудрого"

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

Проблеми використання спеціальних знань

під час розслідування злочинів

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України не містить визначення терміну «спеціальні знання», тому науковці висловлюють різні, іноді суперечливі точки зору щодо його тлумачення. При цьому більшість вчених до спеціальних знань відносять знання в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла й знання з конкретних видів діяльності, необхідні для вирішення питань, які виникають під час розслідування і розгляду справ¹.

Чітко розмежувати загальновідомі й спеціальні знання складно. У зв'язку з постійним розвитком науки і техніки деякі знання, що були спеціальними, стають загальновідомими. Іноді слідчий (суддя), використовуючи загальнодоступні знання, може самостійно вирішити певні питання. Однак отримання таких результатів не відповідає кримінально-процесуальному законодавству України, вони не мають доказової значущості.

Юридичні знання не належать до спеціальних знань, однак законодавство України не відокремлює чітко спеціальні знання від неспеціальних (крім випадків встановлення причин смерті, тілесних ушкоджень, фізичного стану та віку обвинуваченого, потерпілого тощо, коли судова експертиза призначається обов'язково) (ст. 76 КПК України). Тому слідчий в усіх інших випадках особисто визначає, чи є знання, що необхідні для вирішення будь-якого питання, спеціальними.

Форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів розподіляються на два основні види: процесуальні й непроцесуальні. У практиці розслідування злочинів найчастіше застосовуються такі процесуальні форми, як

¹ Див.: *Шепітько В. Ю.* Криміналістика: словник термінів. – К.: ІнЮре, 2004. – С. 224; *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – С. 198.

участь спеціаліста у провадженні слідчих дій (ст. 128-1 КПК України) і судова експертиза.

Кримінально-процесуальне законодавство припускає й використання непроцесуальних форм застосування спеціальних знань в роботі слідчого (довідкова, консультивна діяльність тощо), хоча законодавчого врегулювання вони сьогодні не мають.

Спеціальні знання використовуються слідчим не в прямій, а в опосередкованій формі. Так, при розслідуванні злочину слідчого навряд чи будуть цікавити хімічні формули, а також способи їхнього застосування – ті спеціальні знання, які має спеціаліст (судовий експерт). Для формування доказової бази є значущим лише кінцевий результат таких досліджень. Тобто, обізнана особа (судовий експерт та/або спеціаліст) надає слідчому не самі "спеціальні знання", а результат їх застосування для вирішення конкретного криміналістичного завдання.

Обізнана особа повинна мати відповідний досвід, отриманий в результаті теоретичної підготовки і практичної діяльності. Судовий експерт має право у письмовій формі повідомити слідчого про неможливість надання висновку, якщо вважає, що не володіє достатніми знаннями для вирішення певного завдання (ст. 77 КПК України). Спеціаліст в даному випадку не має права відмовитися від участі в слідчій дії. Але слідчий, залучаючи до участі в слідчій дії спеціаліста, повинен упевнитися в його компетентності (ст. 128-1 КПК України).

Спеціаліст виконує в кримінальному процесі такі функції: здійснює своєрідну технічну допомогу слідчому, сприяє виявленню, закріпленню і вилученню слідів, предметів і документів, застосовує науково-технічні засоби. При цьому він має право приймати участь в слідчому огляді під керівництвом слідчого, але не має права на самостійні дії (в т.ч. з дослідження об'єктів). В інших випадках спеціаліст виконує роль наукового консультанта та помічника під час формулювання запитань судовому експерту, а також роз'яснення питань, що входять в його професійну компетенцію. Спеціаліст може скласти свій висновок, виходячи із зовнішнього огляду об'єкту, не проводячи навіть найпростіших досліджень, які можуть змінити об'єкт.

Тлумачення терміну «спеціаліст», на нашу думку, може бути таким: «Спеціаліст в кримінальному процесі – обізнана особа, яка володіє спеціальними

знаннями, уміннями і навичками, професійним досвідом з їх застосування, є незалежною і незацікавленою в результаті справи, залучена до слідчої дії відповідно до кримінально-процесуального законодавства України для виявлення, вилучення і закріплення доказів, постановки питань судовому експерту, а також з метою надання консультативно-довідкової допомоги і технічного супроводу процесу отримання і закріплення доказів».

Спеціаліст є процесуальною особою, яка відповідно до ст. 128-1 187-1, 191, 194 КПК України виконує такі функції: 1) участь в проведенні слідчих дій з метою сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів; привертання уваги слідчого до обставин, пов'язаних з виявленням та закріпленням доказів; надання пояснень з приводу спеціальних питань, які виникають при проведенні слідчої дії; 2) дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку; 3) роз'яснення питань, що входять в його професійну компетенцію. При цьому на сьогодні права і обов'язки спеціаліста (на відміну від прав судового експерта) не закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві України. Відповідно до ст. 4. закону України «Про судову експертизу» судовому експерту надана повна самостійність у проведенні дослідження (в т.ч. – право на експертну ініціативу), а спеціаліст не має права виходити за межі певного завдання слідчого. Таким чином, в законодавчому регулюванні діяльності спеціаліста є обмеження його процесуальної самостійності, що суттєво відрізняє його від експерта.

Перед початком слідчої дії, в якій бере участь спеціаліст, слідчий відповідно до ст. 128-1 КПК України пересвідчується в його особі та компетентності, з'ясовує його стосунки з обвинуваченим і потерпілим та роз'яснює спеціалістові його права і обов'язки. Про виконання цих вимог слідчий зазначає у протоколі слідчої дії.

З метою вдосконалення порядку проведення слідчої дії за участю спеціаліста ми пропонуємо алгоритмізувати процес „пересвідчення в особі та компетентності спеціаліста, з'ясування його стосунків з обвинуваченим і потерпілим та роз'яснення спеціалістові його прав і обов'язків” (ст. 128-1 КПК) шляхом впровадження спеціалізованої анкети спеціаліста. Така анкета повинна заповнюватися спеціалістом власноручно та засвідчуватися його особистим підписом.

При складанні протоколу огляду місця події спеціаліст надає слідчому необхідну допомогу в описі окремих об'єктів та слідів, повідомляє відомості про місце їх розташування, кількість об'єктів (слідів), їх вид, форму, розміри, індивідуальні особливості, механізм утворення, техніко-криміналістичні засоби та методи, що застосовувалися для їх виявлення, фіксації та вилучення й ін. Він може надати допомогу слідчому під час моделювання події злочину (в т.ч. за допомогою сучасних інформаційних технологій).

Слідчий є організатором слідчих дій, несе повну відповідальність за весь процес розслідування та часто самостійно складає схеми, плани, здійснює фотозйомку, інші дії з фіксації та вилучення доказів (в т.ч. пов'язані з використанням науково-технічних засобів). Такі факти можуть призвести до певних помилок, затягнути терміни проведення слідчої дії, може бути упущено час для своєчасного проведення інших невідкладних слідчих дій.

Аналіз слідчої практики свідчить про те, що злочини часто супроводжуються приховуванням слідів причетних до них осіб (слідів рук, взуття та ін.). Багато злочинів залишаються нерозкритими майже за умови виявлення таких слідів на місці події тому, що їх фіксацію в протоколі огляду місця події здійснено неякісно. Спеціаліст відповідно до тактичних задумів слідчого надає йому допомогу під час обшуку, відтворення обстановки і обставин події, одержання зразків для порівняльного дослідження (спеціаліст може безпосередньо виконувати роботу з відібрання зразків та надавати допомогу слідчому у вирішенні питання про можливість використання їх для проведення судової експертизи), у визначенні кола необхідних техніко-криміналістичних засобів, у здійсненні вимірювань та розрахунків, фіксації перебігу і результатів слідчої дії шляхом застосування фото- та відео-зйомки, звукозапису, оцінці результатів слідчого експерименту і визначенні впливу окремих чинників на отримані дані. Спеціаліст виконує свої професійні обов'язки під керівництвом слідчого та не має права без дозволу слідчого здійснювати будь-які дії, спрямовані на зміну обстановки місця події, ознак досліджуваних об'єктів та ін. Результати

діяльності спеціаліста повинні бути відображені в протоколі слідчої дії, але на практиці, на жаль, це не завжди виконується.

З метою оптимізації процесу перевірки, обрання для порівняльного або іншого дослідження предметів та документів спеціаліст іноді здійснює їх попереднє дослідження та складає за його результатами висновок спеціаліста. Однак, на сьогодні законодавчо не повною мірою врегульований механізм надання доказової значущості одержаній від спеціалістів інформації. Аналіз слідчої практики показав, що співробітники правоохоронних органів недостатньо використовують спеціальні знання в досудовому слідстві та часто відмовляються залучати до матеріалів кримінальної справи висновки спеціалістів. Пояснюють вони це тим, що в ст.64 КПК України наданий вичерпний перелік документів, що є джерелами доказів. Серед них немає висновку спеціаліста. Окрім того, в кримінально-процесуальному законодавстві України не закріплений порядок отримання висновку спеціаліста. На наш погляд, вказані прогалини в законодавстві України ускладнюють процес використання спеціальних знань в досудовому слідстві.

За результатами узагальнення кримінальних справ встановлено, що на сьогодні недостатньо уваги приділяється використанню спеціальних знань при проведенні таких слідчих дій пошукового характеру, як слідчий огляд, обшук, огляд предметів і документів. Майже в 100% матеріалах кримінальних справ відсутні не лише результати попередніх досліджень, а й відомості щодо результатів дій спеціаліста та методів, які він використовував. При цьому спеціалісти під час участі в слідчій дії іноді здійснюють попередні дослідження слідів з метою встановлення механізму утворення слідів, висувають власні версії, перевіряють їх шляхом проведення найпростіших досліджень і доповідають результати проведених досліджень слідчому. Але спеціалісти зазвичай не фіксують дані результати у вигляді письмових зауважень до протоколу слідчої дії або письмових висновків.

Вказані недоліки, на наш погляд, обумовлені відсутністю належного законодавчого врегулювання використання спеціальних знань під час проведення досудового слідства.

На думку низки вчених на сьогодні потребують удосконалення законодавче регулювання таких питань:

- процесуальний статус спеціаліста, його права і обов'язки;
- надання процесуального статусу письмовим документам, що складаються спеціалістом (довідки, висновки спеціаліста і інші документи), шляхом внесення відповідних доповнень до ст. 64 КПК України;
- законодавче закріплення непроцесуальних форм участі фахівця (наукового консультанта) в кримінальному процесі.

Низка вчених вважає за доцільне визнати «висновок спеціаліста» джерелом доказів та закріпити законодавчо кримінальну відповідальність за явно помилкові відомості, надані спеціалістом під час його діяльності.

При застосуванні спеціальних знань під час дослідження об'єктів часто виявляються нові обставини, що мають значення у справі і виходять за межі поставленого перед спеціалістом або судовим експертом завдання. Можливість ініціативних дій з боку судового експерта закріплена законодавчо і надається йому відповідно до ст. 200 КПК України. Незалежно від виду слідчої дії основними завданнями, що вирішуються спеціалістом, є допомога слідчому у виявленні, фіксації і вилученні доказів. Окрім вказаних завдань спеціаліст може вирішувати і інші : надавати допомогу у встановленні способу здійснення злочину, виявленні причин і умов, що сприяли здійсненню злочину, проведенні попереднього дослідження слідів тощо. Доповнення кримінально-процесуального закону України нормою щодо надання спеціалістові права на ініціативу сприятиме всебічному, повному і об'єктивному дослідженню обставин справи.